

Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

О.П. Печений,
доцент кафедри
цивільного права № 1
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

Summary

The article analyzes pure and applied problems of inheritance redistribution. Conditions, reasons and actors of redistribution are being examined. The means of redistribution and its implementation impacts are being studied. Based on the case law it looks at the complex questions of law enforcement in this sphere of civil relations. The analysis of the novels of efficient legislation relating, in particular, to the introduction of the new system of registration of the rights to real estate is given in the article.

Перерозподіл спадщини: особливості правозастосування

Юридичну конструкцію перерозподілу спадщини, яку введено в цивільне законодавство з прийняттям чинного Цивільного кодексу України (далі — ЦК), не можна віднести до кола достатньо розроблених у науці цивільного права. До останньої кодифікації сам термін «перерозподіл спадщини» не набув широкого застосування. У літературі зі спадкового права, торкаючись відповідної ситуації, автори лише вказували, що при виникненні спору між спадкоємцями, які прийняли спадщину, і тими, які її не прийняли, суд, розглядаючи питання про поновлення відповідного строку, за необхідності вирішує питання і про поділ спадкової маси¹. Детальнішого аналізу, включно з практичними аспектами перерозподілу спадщини, зокрема й щодо процедурних питань, дослідники не проводили, що ускладнює цілісне сприйняття цього правового явища.

У ЦК не тільки внесено аналізоване поняття до тексту правової норми (ст. 1280 ЦК), а й створено відповідну юридичну конструкцію з визначенням підстав, умов та способів перерозподілу спадщини. При цьому в цивільних кодексах інших держав пострадянського простору, зокрема в Цивільному кодексі Російської Федерації, зазначений термін не використовується, хоча в літературі можна натрапити на посилання щодо існування відносин з розподілу та перерозподілу спадщини між спадкоємцями².

Аналіз судової практики в цивільних справах щодо перерозподілу спадщини, зокрема й тих, що перебували на розгляді Верховного Суду України, свідчить як про значну кількість таких справ, так і про коло проблем, які належить розв'язати судам у застосуванні норм ЦК щодо перерозподілу спадщини.

Поняття та умови перерозподілу спадщини

Законодавець як у ст. 1280, так і в інших нормах кн. 6 ЦК, не дає визначення перерозподілу спадщини, хоча в цьому вочевидь є потреба. Перерозподіл спадщини є повторним розподілом спадщини між спадкоємцями у випадку, коли після первісного її розподілу в натурі спадщина буде прийнята іншими спадкоємцями за письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, чи на підставі рішення суду про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття

¹ Див.: Гордон М. В. Наследование по закону и по завещанию. — М., 1967. — С. 82.

² Див.: Наследственное право / Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве Рос. Федерации; [Булаевский Б. А. и др.] ; отв. ред. К. Б. Ярошенко. — М., 2005. — С. 176.

спадщини (частини 2, 3 ст. 1272 ЦК) або в інших випадках, коли певні обставини є підставою для перерозподілу спадщини.

Специфіка такої конструкції, як перерозподіл спадщини, у сфері спадкових правовідносин полягає в тому, що вона створює ефект «повернення» до спадкових правовідносин, які на момент перерозподілу припинені

Необхідно погодитися з тим, що перерозподіл стосується спадщини, яка вже розподілена між спадкоємцями в натурі³, тобто коли спадкові відносини припинилися. Тому специфіка такої конструкції, як перерозподіл спадщини, у сфері спадкових правовідносин полягає в тому, що вона створює ефект «повернення» до спадкових правовідносин, які на момент перерозподілу припинені. Отже, перерозподіл спадщини, будучи певним юридичним явищем у сфері спадкового права, може специфічно впливати на правовідносини, об'єктом яких виступає спадщина.

Перерозподіл спадщини має відбуватися за одночасної наявності таких умов: 1) вплив строк для прийняття спадщини; 2) відбувся первісний розподіл спадщини.

Судам слід мати на увазі, що у випадках, передбачених ч. 2 ст. 1270, абз. 2 ч. 1 ст. 1276 ЦК, спадщина може бути прийнята спадкоємцем після спливу загального шестимісячного строку з моменту її відкриття і при цьому застосовувати правила частин 2, 3 ст. 1272 ЦК щодо наслідків пропущення строку для прийняття спадщини немає підстав

Очевидно, що перша умова має темпоральний характер, тобто пов'язана зі строком прийняття спадщини. Слід урахувати, що, крім загального шестимісячного строку для прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1270 ЦК), який починається із часу її відкриття, цивільним законодавством установлені й інші строки для прийняття спадщини, зокрема тримісячний строк для прийняття спадщини тими спадкоємцями, у яких відповідне право залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями (ч. 2 ст. 1270 ЦК). У випадку застосування зазначеної норми ЦК спадщина може бути прийнята після спливу загального шестимісячного строку. Наприклад, у разі неприйняття спадщини спадкоємцем за законом спадкоємці за законом наступних черг можуть подати заяву про прийняття спадщини протягом тримісячного строку з моменту неприйняття спадщини цим спадкоємцем, тобто

до закінчення дев'ятимісячного строку із часу відкриття спадщини.

Спеціальним є також строк для прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії. Хоча відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 1276 ЦК право на прийняття спадщини в цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився, у ситуації, коли строк, що залишився, менший за три місяці, він продовжується до трьох місяців. Тобто прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії можливе і після спливу загального шестимісячного строку. Отже, судам слід мати на увазі, що у випадках, передбачених ч. 2 ст. 1270, абз. 2 ч. 1 ст. 1276 ЦК, спадщина може бути прийнята спадкоємцем після спливу загального шестимісячного строку з моменту її відкриття і при цьому застосовувати правила частин 2, 3 ст. 1272 ЦК щодо наслідків пропущення строку для прийняття спадщини немає підстав.

Наступною умовою перерозподілу спадщини є проведення її первісного розподілу між спадкоємцями. Відомий цивіліст Г.Ф. Шершеневич зазначав, що поділ спадщини можна здійснити шляхом поділу між спадкоємцями речей і зобов'язань, що входять до складу спадщини, відповідно до їхньої цінності із часткою кожного або перетворенням усього майна на гроші, які розподіляються пропорційно часткам⁴.

Під час поділу спадщини між спадкоємцями необхідно враховувати правило ч. 1 ст. 1278 ЦК про те, що, коли спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між спадкоємцями, частки кожного з них у спадщині є рівними. При розподілі такої спадщини необхідно застосовувати норми, що регулюють відповідні правовідносини спільної часткової власності (абз. 1. п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»; далі — постанова № 7). Привертає увагу, що законодавець застосовує щодо спадщини як поняття «поділу», так і «розподілу». Порівняння відповідних норм, наприклад ч. 1 ст. 1278 і ч. 1 ст. 1280 ЦК, свідчить про те, що ці поняття використовуються як синоніми.

Важливим у контексті застосування ст. 1280 ЦК є визначення моменту здійснення

³ Див.: Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [у 4 т.] / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань. — Т. 3. — К., 2005. — С. 845.

⁴ Див.: Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. Введение. Общая часть. Особенная часть. — Тула, 2001. — С. 698.

первісного розподілу спадщини. На нашу думку, таким моментом є видача нотаріусом відповідним спадкоємцям свідоцтв про право на спадщину, а щодо об'єктів, права на які підлягають державній реєстрації, — проведення державної реєстрації. Необхідно звернути увагу на зміни в цивільному законодавстві, що відбулися у зв'язку із запровадженням нової системи державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Право власності виникає у спадкоємців з моменту державної реєстрації цього права, хоча сама спадщина при цьому належить спадкоємцеві із часу її відкриття

Статтею 1299 ЦК було встановлено обов'язковість державної реєстрації права на спадщину, якщо в її складі є нерухоме майно, а ч. 2 цієї статті пов'язувала момент виникнення права власності на нерухоме майно з державною реєстрацією цього майна. Привертає увагу певна термінологічна неточність у ст. 1299 ЦК, що проглядається в системі координат новітньої системи реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Законом від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі — Закон № 1952-IV) передбачено, що державній реєстрації, яка має обов'язковий характер, підлягають саме речові права на нерухоме майно та обтяження цих прав, а не саме майно. Очевидно, що з метою усунення зазначених суперечностей Законом від 4 липня 2013 р. № 402-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», який набув чинності 4 серпня 2013 р., ст. 1299 із ЦК вилучено.

Однак сказати, що цим у повній мірі вирішено всі питання, не можна. Адже існує відоме теоретичне положення законодавчої техніки, згідно з яким, якщо законодавець вилучив норму із закону, то це означає, що він від неї відмовився. У зв'язку із цим потребує аналізу питання про момент виникнення права власності на нерухоме майно при спадкуванні. За смислом правових норм право власності виникає у спадкоємців з моменту державної реєстрації цього права, хоча сама спадщина при цьому належить спадкоємцеві із часу її відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦК). Відповідно до зазначеного спостерігається ефект «визрівання» суб'єктивного права — зі спадкового права «визріває» право власності. Тому очевидно, що наслідки вилучення із ЦК ст. 1299 ще стануть предметом наукового аналізу і призведуть до суперечок на практиці.

У випадку оформлення спадкових прав шляхом отримання в нотаріуса свідоцтва про право на спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зазначене право підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом № 1952-IV. Державна реєстрація здійснюється на підставі відповідних документів, що підтверджують виникнення, перехід, припинення прав на нерухоме майно, невичерпний перелік яких міститься у ст. 19 Закону № 1952-IV. При цьому свідоцтво про право на спадщину в зазначеному переліку не вказане. Однак відповідно до п. 37 Порядку державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 868; далі — Порядок) свідоцтва про право на спадщину, видані нотаріусами або консульськими установами України, чи їх дублікати визнаються документами, що підтверджують виникнення, перехід та припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно. Відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону № 1952-IV нотаріус, який учиняє нотаріальну дію з видачі свідоцтва про право на спадщину, здійснює державну реєстрацію прав на підставі зазначеного свідоцтва шляхом унесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі — Держреєстр). Отже, моментом здійснення первісного розподілу спадщини, у складі якої є нерухоме майно, слід визнати момент унесення нотаріусом як спеціальним суб'єктом, на якого покладено функції державного реєстратора, запису до Держреєстру.

Норми спадкового права не визначають форм реалізації спадкоємцями права на участь у перерозподілі спадщини

Суб'єктами перерозподілу спадщини можуть бути винятково спадкоємці. Таким чином, вибрати перерозподілу може спадкоємець, який прийняв спадщину після закінчення строку для її прийняття або має право на перерозподіл з інших підстав. Вимога про перерозподіл спадщини адресується спадкоємцям, які прийняли спадщину і розподілили її між собою. Якщо первісний розподіл спадщини не відбувся, зокрема в ситуації, коли спадкоємці прийняли спадщину, але не оформили свої спадкові права, свідоцтв про право на спадщину не отримали, не можна вести мову про її перерозподіл.

Норми спадкового права не визначають форм реалізації спадкоємцями права на участь

у перерозподілі спадщини. На нашу думку, перерозподіл може здійснюватися добровільно, тобто за взаємною згодою спадкоємців шляхом звернення до нотаріуса за внесенням змін до свідоцтва про право на спадщину (ч. 1 ст. 1300 ЦК), або в судовому порядку, тобто шляхом звернення до суду з вимогою про перерозподіл спадщини. Перерозподіл спадщини судом здійснюється тоді, коли між спадкоємцями немає взаємної згоди щодо внесення змін до свідоцтва про право на спадщину або ж нотаріус відмовляє у внесенні змін до свідоцтва, в інших випадках наявності спору між спадкоємцями, зокрема щодо розміру частки «нового» спадкоємця.

Позивачем у справах про перерозподіл спадщини є спадкоємець, незалежно від виду спадкування (за заповітом чи законом), який прийняв спадщину після спливу строку для її прийняття або має право на її перерозподіл на інших підставах. Спадкоємець, який не прийняв спадщину, не має права вимагати її перерозподілу. Відповідно, якщо суд установить, що позивач не прийняв спадщину, він постановляє рішення про відмову в задоволенні позовних вимог.

Так, рішенням Іванівського районного суду Херсонської області від 23 жовтня 2008 р. відмовлено в позові Т. до К. про перерозподіл спадщини після смерті батька позивача та відповідачки, яку остання оформила виключно на своє ім'я, без урахування інтересів Т.

Апеляційний суд Херсонської області, залишаючи рішення місцевого суду без змін, указав, що зі змісту ст. 1280 ЦК випливає, що для перерозподілу спадщини необхідною умовою є її прийняття спадкоємцями. Оскільки позивач спадщину не прийняв, йому слід спочатку вирішити питання про надання додаткового строку для прийняття спадщини, а тому позовна заява про перерозподіл спадщини заявлена передчасно, на підставі чого суд першої інстанції правильно відмовив у задоволенні позовних вимог⁵.

У ситуації, коли позивач об'єднує в позові вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини та про перерозподіл спадщини, його не можна вважати таким, що прийняв спадщину, а тому позовні вимоги в частині перерозподілу не можна задовольнити. За наявності підстав можуть бути задоволені лише вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1272 ЦК).

Наприклад, К. звернувся до суду з позовом про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, визнання свідоцтва про спадщину частково недійсним, визнання права власності на $\frac{1}{3}$ частини квартири. Позовні вимоги він обґрунтував тим, що відповідачі Б. та С., будучи його рідними братом і сестрою, не повідомили йому про смерть батька, отримали свідоцтво про спадщину — квартиру, не поінформували його про наявність такого майна в батька.

Рішенням Гагарінського районного суду м. Севастополя від 13 липня 2010 р. позов задоволено частково — перерозподілено спадкове майно: визнано за позивачем право власності на $\frac{1}{3}$ частку у квартирі, зменшено частку відповідачів у спадковому майні — вказаній квартирі до $\frac{1}{3}$ частки кожному. У задоволенні іншої частини позовних вимог відмовлено.

Рішенням Апеляційного суду м. Севастополя від 12 травня 2011 р., залишеним без змін ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 листопада 2011 р., зазначене рішення суду першої інстанції скасовано, позов К. задоволено частково. Визначено позивачу додатковий строк для прийняття спадщини терміном у 2 місяці з дня набрання законної сили рішенням апеляційного суду. У задоволенні решти позову відмовлено⁶.

Відповідачами у справах про перерозподіл спадщини є спадкоємці, які прийняли спадщину в установленому порядку й оформили на неї спадкові права, розподіливши спадщину між собою

При вирішенні питання про достатні підстави для визначення додаткового строку для прийняття спадщини істотне значення має позиція, викладена в постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26 вересня 2012 р., за якою правила ч. 3 ст. 1272 ЦК України можна застосувати, якщо: 1) у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви; 2) ці обставини визнані судом поважними. Якщо ж у спадкоємця перешкод не було, але він не скористався правом на прийняття спадщини через відсутність інформації про спадкову масу, то положення ч. 3 ст. 1272 ЦК не застосовуються⁷.

Відповідачами у справах про перерозподіл спадщини є спадкоємці, які прийняли спадщину в установленому порядку й оформили на неї

⁵ Див.: Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Херсонської області від 18 грудня 2008 р. у справі № 22ц-2824/2008 р. // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/8962330>

⁶ Див.: Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 листопада 2011 р. у справі № 6-22783св11 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19512591>

⁷ Див.: Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26 вересня 2012 р. у справі № 6-85цс12 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26347528>

спадкові права, розподіливши спадщину між собою. Залучати до участі у справі інших спадкоємців як відповідачів, зокрема тих, хто не прийняв спадщину (ч. 1 ст. 1272 ЦК), відмовився від її прийняття (статті 1273, 1274 ЦК), усунений від права на спадкування (ст. 1224 ЦК), немає підстав.

Особи, які не належать до кола спадкоємців, наприклад, кредитори спадкодавця, не є суб'єктами перерозподілу спадщини, а тому не можуть пред'являти відповідних позовів. Суд, установивши, що позивач не належить до кола спадкоємців, ухвалює рішення про відмову в позові.

Підстави для перерозподілу спадщини

У ст. 1280 ЦК сформульовано лише одну підставу для перерозподілу спадщини — прийняття її іншими спадкоємцями.

Підстав для застосування перерозподілу спадщини набагато більше, ніж закріплено в ст. 1280 ЦК

Однак аналіз судової практики свідчить, що ст. 1280 ЦК слід застосовувати з розширювальним тлумаченням, не обмежуючись однією наведеною підставою. Так, Верховним Судом України зроблено цілком обґрунтований висновок, що спадщина підлягає перерозподілу не тільки у випадку, коли після спливу строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці в порядку, передбаченому частинами 2, 3 ст. 1272 ЦК, а й тоді, коли виявиться спадкоємець, який вважається таким, що прийняв спадщину в силу частин 3, 4 ст. 1268 ЦК, зокрема неповнолітня особа. Верховний Суд України з цього приводу зазначив, що висновок апеляційного суду про те, що норма ч. 1 ст. 1280 ЦК не поширюється на правовідносини сторін і не є підставою для захисту прав неповнолітньої особи на спадкове майно, не можна визнати правильним, а рішення апеляційного суду — законним і обґрунтованим⁸. Щоправда, в аналізованій справі Верховний Суд України послався на застосування зазначеної норми ЦК за аналогією (ч. 1 ст. 8 ЦК), у чому немає потреби.

Утім, за аналогією ч. 1 ст. 1280 ЦК можна застосовувати до досить широкого кола випадків. Так, у літературі вказується, що правила про перерозподіл спадщини допустимо застосовувати до випадків визнання заповіту повністю або частково недійсним, визнання недійсною відмови від прийняття спадщини (ст. 1274 ЦК), визнання

недійсною угоди про зміну розміру часток у спадщині (ст. 1267 ЦК)⁹.

На нашу думку, наведені випадки не вичерпують усього спектра застосування конструкції перерозподілу спадщини, сюди слід віднести й деякі інші випадки, зокрема визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301 ЦК), визнання недійсними договорів про зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 1 ст. 1259 ЦК), про поділ спадщини між спадкоємцями, про виділ частки спадкоємця в натурі (ч. 2 ст. 1278 ЦК), оскільки інших наслідків недійсності наведених правочинів та документів про право на спадщину ЦК не встановлює.

Отже, підстав для застосування перерозподілу спадщини набагато більше, ніж закріплено в ст. 1280 ЦК. У той же час сфера застосування конструкції перерозподілу спадщини не є безмежною, навряд чи її можна поширювати на випадки визнання недійсним спадкового договору, оскільки перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування (п. 28 постанови № 7).

Способи перерозподілу спадщини

Зі ст. 1280 ЦК випливає, що спадкоємець під час перерозподілу спадщини має право вимагати:

- передання в натурі частини майна, яке збереглося;
- сплати грошової компенсації.

При застосуванні перерозподілу спадщини важливо дотримуватися балансу інтересів «нового» спадкоємця і тих, які прийняли спадщину й оформили спадкові права раніше

Обираючи певний спосіб перерозподілу спадщини, слід виходити з того, що передати «новому» спадкоємцю майно в натурі можна лише тоді, коли це майно збереглося у спадкоємців, які отримали його при первісному розподілі спадщини, не спожите та не відчужене ними. Якщо ж спадкоємці вже розпорядилися отриманим майном і воно перейшло до інших осіб на підставі правочинів чи з інших підстав, може йтися лише про сплату грошової компенсації. Перерозподілу підлягає лише спадкове майно, права і обов'язки щодо якого входили до складу спадщини (ст. 1218 ЦК). На це обґрунтовано звертається

⁸ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 червня 2010 р. у справі № 6-2805св10 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10121250>

⁹ Див.: Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [у 4 т.] / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань. — Т. 3. — К., 2005. — С. 846.

увага в постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 червня 2012 р., в якій міститься вказівка, що у справах про перерозподіл спадкового майна суд повинен чітко встановити обсяг спадкової маси, чітко визначити майно, яке до неї входить¹⁰.

Предметом скасування з боку суду відтепер є не сама реєстрація чи запис про неї, а рішення про державну реєстрацію прав

При застосуванні перерозподілу спадщини важливо дотримуватися балансу інтересів «нового» спадкоємця і тих, які прийняли спадщину й оформили спадкові права раніше. Виходячи з цього, способи перерозподілу спадщини сформульовано законодавцем так, щоб застосовувати їх не альтернативно, на вибір зацікавленої особи, а шляхом виключення одного способу іншим. Спочатку вирішується питання про передання частини майна в натурі, а за неможливості цього — про сплату грошової компенсації. При цьому відповідно повинні бути сформульовані позовні вимоги і резолютивна частина судового рішення.

У разі вимоги передання частини спадкового майна в натурі, перерозподіл спадщини здійснюється шляхом визнання за «новим» спадкоємцем права власності на відповідне майно (його частину). Здебільшого це стосується майна, права на яке підлягають державній реєстрації, тому рішення суду, що набрало законної сили, буде підставою для державної реєстрації права власності, зокрема на нерухоме майно (п. 5 ч. 1 ст. 19 Закону № 1952-IV, підпункт 10 п. 37 Порядку). При цьому вирішувати питання про скасування попередньої державної реєстрації прав і внесення до Державного реєстру прав запису про скасування державної реєстрації (ч. 2 ст. 26 Закону № 1952-IV) немає потреби, оскільки правовстановлюючий ефект рішення суду про перерозподіл спадщини полягає саме в тому, що воно є самостійною підставою для державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Разом з тим аналіз ч. 2 ст. 26 Закону № 1952-IV дає підстави вважати, що змінився підхід законодавця до скасування державної реєстрації прав. Предметом скасування з боку суду відтепер є не сама реєстрація чи запис про неї, а рішення про державну реєстрацію прав, оскільки запис про скасування державної реєстрації прав уноситься державним реєстратором у разі скасування на підставі рішення суду рішення про державну реєстрацію прав.

Оскільки рішення суду про перерозподіл спадщини зачіпає права спадкоємців, які прийняли спадщину й оформили спадкові права шляхом отримання свідоцтва про право на спадщину, на підставі рішення суду вносяться зміни до зазначеного свідоцтва (ч. 2 ст. 1300 ЦК). При цьому в судовому

рішенні зазначається про внесення змін до свідоцтва, однак самі зміни вносяться нотаріусом

шляхом видачі спадкоємцям нових свідоцтв про право на спадщину (ч. 3 ст. 1300 ЦК). У зв'язку з цим при внесенні змін до свідоцтва про право на спадщину, коли нотаріус видає спадкоємцям нові свідоцтва, слід унести відповідні зміни й до Держреєстру. Важливо відобразити в Держреєстрі логічний ланцюжок виникнення права у спадкоємців та трансформації цього права в силу перерозподілу спадщини¹¹.

У разі застосування такого способу перерозподілу спадщини, як сплата грошової компенсації, у судовому рішенні зазначається про стягнення на користь «нового» спадкоємця грошової суми

На практиці виникає питання щодо розрізнення випадків, коли перерозподіл спадщини пов'язується з унесенням змін до свідоцтва про право на спадщину і коли є підстави для визнання недійсним зазначеного свідоцтва. Якщо підставою перерозподілу спадщини є прийняття спадщини на підставі письмової згоди інших спадкоємців або ж рішення суду про надання додаткового строку для прийняття спадщини (частини 2, 3 ст. 1272 ЦК), то варто вести мову про внесення змін до раніше виданих свідоцтв про право на спадщину. Однак, якщо свідоцтво про право на спадщину на частку неповнолітнього або іншого спадкоємця, який вважається таким, що прийняв спадщину (частини 3, 4 ст. 1268 ЦК), було помилково видане іншим особам, то судовий захист їх прав може здійснюватися шляхом визнання таких свідоцтв про право на спадщину частково (або повністю) недійсними та визнання за ними права на відповідну частину спадкового майна¹².

У разі застосування такого способу перерозподілу спадщини, як сплата грошової компенсації, у судовому рішенні зазначається про стягнення на користь «нового» спадкоємця грошової суми. Якщо до складу спадщини входило право на вклад у банку (фінансовій установі) або грошові кошти і вони були отримані спадкоємцем,

¹¹ Див.: Слькіна М. Перерозподіл спадщини. Алгоритм дій нотаріуса в реєстрі речових прав // Мала енциклопедія нотаріуса. — 2014. — № 2 (74). — С. 103—122.

¹² Див.: Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 червня 2012 р. у справі № 6-64ц12 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24976424>

¹⁰ Див.: Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 червня 2012 р. у справі № 6-64ц12 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24976424>

то при перерозподілі спадщини грошова сума у відповідній частині підлягає стягненню з них на користь «нового» спадкоємця.

У позовній заяві можуть міститися вимоги саме про перерозподіл спадщини з їх подальшою деталізацією, наприклад, «у порядку перерозподілу спадщини визнати право власності...» або «перерозподілити спадщину між ...», «визнати право власності...». У той же час у резолютивній частині судового рішення посилення саме на перерозподіл спадщини вбачається зайвим, доцільно лише застосувати конкретні способи перерозподілу спадщини.

Якщо певна частина спадкового майна збереглася, а інша відчужена спадкоємцями, суд вирішує питання про присудження «новому» спадкоємцеві частини майна в натурі, а щодо іншої частини ухвалює рішення про стягнення грошової компенсації.

Перелік способів перерозподілу спадщини є вичерпним і не може бути розширений. Підстав оспорювати правочини, за якими спадкоємці розпорядилися отриманим спадковим майном (за договором купівлі-продажу, міни, дарування або в інший спосіб, зокрема шляхом унесення до статутного капіталу господарського товариства), не вбачається. Спосіб розпорядження майном, його оплатний чи безоплатний характер у такому випадку значення не мають. Отже, немає підстав говорити про такий спосіб перерозподілу, як визнання недійсними правочинів щодо спадкового майна. Це можна проілюструвати такою справою.

Після смерті С., що настала 16 травня 2003 р., відкрилася спадщина на ½ частку спірного будинку. Спадкоємцями після смерті С. були чоловік Д., а також діти — Б. і Л.

Проте спадщину в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 549 ЦК 1963 р. (чинного на час виникнення спірних правовідносин) прийняли Д. і Б. як особи, що постійно мешкали в спірному будинку та вступили в управління спадковим майном. Л. у встановленому законом порядку спадщину не прийняла.

Однак 11 серпня 2003 р. Д. подавав за нотаріально оформленим договором дарування спірний будинок Л.

За таких обставин Суворовський районний суд м. Одеси дійшов обґрунтованого висновку про те, що укладений 11 серпня 2003 р. між Д. і Л. договір дарування в частині дарування ½ частки спірного будинку повинен бути визнаний недійсним з підстав, передбачених ч. 1 ст. 48 ЦК 1963 р.

1 вересня 2004 р. Д. помер.

12 березня 2005 р. між Л. і П. був укладений договір дарування спірного житлового будинку, хоча фактично вони уклали договір купівлі-продажу цього будинку, оскільки П. сплатила за нього Л. 28 тис. 500 доларів США, що підтверджено письмовими доказами.

Разом з тим, місцевим судом встановлено, що позивачам за зустрічним позовом було достовірно відомо про намір Л. продати будинок, перед продажем будинку вони були знайомі з покупцем П., а також допомагали в здійсненні продажу будинку (приймали покупців, були присутніми під час досягнення домовленості Л. з П. щодо продажу будинку).

Крім того, суд установив, що між Л., з одного боку, і Б. та К., з іншого, було досягнуто домовленості про те, що Л. після відчуження спірного будинку позивачці придбає Б. і К. окремий житловий будинок. К. особисто знайшла такий будинок, однак Л. не дала їй коштів на його придбання.

За загальним правилом у разі перерозподілу спадщини спадкоємець, залучений до спадщини після її розподілу між іншими спадкоємцями, має право вимагати передання йому в натурі частини майна, що збереглося, або сплати коштів, виручених від реалізації решти належного йому майна (ч. 2 ст. 550 ЦК 1963 р. і ч. 1 ст. 1280 ЦК).

Установивши, що Б. мала право на частку спадкового будинку, який до визнання за нею такого права був двічі відчужений і останній раз — сторонній особі П., місцевий суд обґрунтовано, відповідно до закону стягнув з Л. на користь Б. 35 тис. 981 грн 25 коп. грошової компенсації за її частку в спірному будинку.

Отже, місцевий суд, повно та всебічно встановивши обставини справи й визначивши правовідносини, зумовлені встановленими фактами, правильно застосував правові норми та ухвалив законне й справедливе рішення.

За таких обставин Верховний Суд України визнав помилковим скасування апеляційним судом законного й обґрунтованого рішення суду першої інстанції, тому зазначене рішення скасував, залишивши в силі рішення суду першої інстанції¹³.

Сплаті підлягає грошова компенсація спадкового майна за дійсною вартістю, а не виручена від його реалізації сума

При застосуванні такого способу перерозподілу спадщини, як виплата грошової компенсації, слід виходити з того, що сплаті підлягає грошова компенсація спадкового майна за дійсною вартістю, а не виручена від його реалізації сума.

¹³ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 жовтня 2009 р. у справі № 6-18817св08 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6819462>.

Так, скасовуючи постановлені судові рішення у справі за позовом про визнання права власності на частину спадкового майна, до складу якої входять квартира, машиномісце в підземному паркінгу цього ж будинку та автомобіль Suzuki Grand Vitara, Верховний Суд України вказав, що Солом'янському районному суду м. Києва слід було з'ясувати дійсну вартість автомобіля на час відкриття спадщини і з огляду на це визначити належну до стягнення на користь позивачки суму, оскільки відповідно до ст. 1280 ЦК вона має право на грошову компенсацію спадкового майна, яке не збереглося, а не на виручену від його реалізації суму, як помилково вважав суд¹⁴.

Оскільки перерозподіл спадщини є повторним її розподілом, то на нього поширюються норми кн. 6 ЦК щодо розподілу спадщини включно з правилами про переважні права окремих спадкоємців на виділ їм спадкового майна в натурі (ст. 1279 ЦК)

У постановах Пленуму Верховного Суду України подається визначення дійсної вартості, яка розуміється як грошова сума, за яку майно можна продати в даному населеному пункті чи місцевості (абз. 4 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 жовтня 1991 р. № 7 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок»; п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. № 20 «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності»). Дійсна вартість майна визначається як експертним шляхом, так і за допомогою суб'єкта оціночної діяльності відповідно до Закону від 12 липня 2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» або в інший спосіб.

Оскільки перерозподіл спадщини є повторним її розподілом, то на нього поширюються норми кн. 6 ЦК щодо розподілу спадщини включно з правилами про переважні права окремих спадкоємців на виділ їм спадкового майна в натурі (ст. 1279 ЦК), а саме: переважне право спадкоємців, які протягом не менш як одного року до часу відкриття спадщини проживали разом зі спадкодавцем однією сім'єю, на виділ їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку в розмірі частки у спадщині

та переважне право спадкоємців, які разом зі спадкодавцем були співвласниками майна, на виділ їм у натурі цього майна в межах їхньої частки у спадщині.

Перерозподіл спадщини, яка перейшла до територіальної громади як відумерла

У ч. 2 ст. 1280 ЦК йдеться про ситуацію, коли спадщина була визнана судом відумерлою і перейшла до територіальної громади за наявності підстав, передбачених ст. 1277 ЦК. Хоча перехід спадщини, визнаної судом відумерлою, не можна визнати спадкуванням і відповідні положення

про спадкування на нього не поширюються, законодавець тим не менше визнає можливим застосувати і до цих випадків конструкцію перероз-

поділу спадщини. Умови і підстави перерозподілу при цьому не змінюються.

Якщо майно збереглося в територіальній громаді в натурі, не було передане чи відчужене іншим особам, то воно підлягає поверненню «новому» спадкоємцеві. У ст. 1280 ЦК зазначено, що грошова компенсація сплачується спадкоємцеві в разі продажу майна. Вважаємо, що випадки сплати грошової компенсації слід розуміти ширше — не тільки за умови продажу, а й іншого відчуження територіальною громадою майна, що перейшло до неї як відумерле. Наприклад, квартира (будинок) була передана територіальною громадою в користування на підставі договору найму житла і приватизована наймачем відповідно до Закону від 19 червня 1992 р. № 2483-XII «Про приватизацію державного житлового фонду».

Отже, перерозподіл спадщини є повторним розподілом спадщини між спадкоємцями. Юридичний результат цього явища полягає в тому, що створюється ефект повернення до спадкових правовідносин, які на момент перерозподілу спадщини припинилися. Сам перерозподіл може відбуватися як за наявності підстав, передбачених ст. 1280 ЦК, так і в інших ситуаціях, що свідчить про необхідність розширювального тлумачення цієї норми ЦК. Водночас наслідки перерозподілу спадщини доволіно тлумачити і розширювати не можна, їх перелік є вичерпним.

¹⁴ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 липня 2007 р. у справі № 6-7599св07 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/829545>